

EBBA WITT-BRATTSTRÖM

Främlingskap – intervju med Julia Kristeva

»Främlingen bebor oss» skriver

Julia Kristeva och menar att denna aspekt bildar framsidan av vår identitet. Det går inte att säga »vi» utan att förutsätta ett »dom». Ebba Witt-Brattström intervjuar här Kristeva med utgångspunkt främst i hennes bok »Främlingar för oss själva», en kulturhistorisk essä över främlingskapets historiska rötter i Västerlandet.

Ebba Witt-Brattström: Julia Kristeva, i din bok *Främlingar för oss själva*¹ reflekterar du mycket litet över det faktum att vi alla kan sägas vara »främlingar» men inte på samma heltäckande vis »främlingskor». Så fort den kvinnliga könsbestämningen anläggs kommer det omedelbart att handla om det enskilda, subjektiva – och inte längre om det allmänna, generella. Det kan sägas vara en effekt av maktstrukturen men också av att könskillnaden, vilket du själv visat exempelvis i *Stabat Mater*², är inbyggd i den språkliga diskursen som ger »kvinnan» och »kvinnligheten» en exilposition.

Ändå väljer även du okritiskt (?) den hållningen, teoretiskt och filosofiskt när du går igenom de olika perioder i vår västerländska historia som kan sägas ha inreflekterat främlingsaspekten. Det medför en mycket mer optimistisk syn på exempelvis franska revolutionen som ändå, med stöd i nyare feministisk forskning³ måste sägas vara ett rejält steg tillbaka, politiskt inte minst, för kvinnorna som grupp.

Julia Kristeva: Det stämmer. Men mitt syfte med denna bok var praktiskt politiskt. Den är skriven för att påverka situationen här och nu i Frankrike som är ett mycket invandrat land.

Världssituationen i stort är också för närvarande mycket komplex för att inte säga dra-

matisk. Den har fått mig att ställa frågan om det inte finns en optimal modell för att leva nationen, med en kommande kosmopolitism som yttersta konsekvens. Alla de positiva och profetiska ideologier som vi hade så gott om efter 1968 och en bit in på sjuttioalet fungerar inte längre, finns inte mer. Det som återstår är å ena sidan en övertro till den teknologiska utvecklingen och å andra sidan till individernas andliga styrka. I detta läge har jag låtit mig inspireras av den franska upplysningstraditionen, och av de principer som låg till grund för republikens bildande.

Det är ingen gammalmodig idé, tvärtom, jag menar att den, förutom att bygga på ett slags kontrakt mellan nation och individ, dessutom besitter två andra kvalitéer som gör den märkligt aktuell. Den är nämligen både transitionell och kulturell. /.../Jag skulle vilja dra in psykoanalysen för att klarlägga modellens transitionella fördel, dvs att den ger idén om en »övergångsnation».

Barn har ofta en outhärlig fetisch, vad man kallar ett övergångsobjekt, som representerar en bearbetning av förhållandet till modern och som tillåter dem att utveckla en lekens, frihetens och skapandets zon. Existensen av ett sådant för-rum garanterar vårt tillträde till talet, till begäret och till kunskapen. Det finns mödrar som hindrar sina barn från att skapa sig ett övergångsobjekt. Det finns också »fosterland» som gör det. Vad jag

vill säga med denna parallell är att idén om »övergångsnationen» erbjuder medborgarna en identitetsskapande, bekräftande rymd som samtidigt är en övergångszon, och som sådan öppen, underlättande, kreativ. Därigenom skapas starka individer, känsliga medborgare och kraftfulla kosmopoliter.

Nationens mål, hävdar jag, är att garantera både mäns och kvinnors möjligheter till förverkligande – vare sig de är infödda eller främlingar i landet. Nationen bör också se till ett vidare, internationellt samarbete med såväl gynnade som missgynnade nationer.

E W-B: I din bok säger du att man ingenstans är mer främling än i Frankrike, men också att man ingenstans kan vara främling på ett bättre sätt!

J K: Ja, det är min erfarenhet. Och det beror på det faktum jag påtalat att människan i upplysningstanken ses som samhällets kärna. Det gäller även den franska kulturen. Den franska nationen är en mycket symbolisk organism, som jag ser det. Kanske hålls den helt ihop av kärleken till sin kultur: till litteraturen, konsten. Fransmännens tro på kulturens nationella betydelse underlättar förmodet av tankar kring vad som är det »verkligt» franska, nämligen diskursen snarare än Staten, Nationen etc.

Man kan leva ut nationalismen på ett kulturellt sätt, vilket är att föredra framför ett politiskt. Jag ser i Frankrike en nationell stolthet som blossar upp, för fransk konst, för 1700-talet, för Cyrano de Bergerac men också för Madame Bovary... Det är detta slags nationalism som uttrycks kulturellt och inte i termer av Le Pens offensiva och brutala propaganda, som är intressant.

Reflektion över skillnaden

E W-B: Är det inte ungdomen som i klädsel och uppträdande lever ut de kulturella skillnaderna? Det tycks mig som om de har ett starkt behov av att markera en multietnicitet, kanske som en protest mot den massmediala invasionen med sina amerikanska T-shirtsgans m m?

J K: Jo, men här måste man se upp. Det kan också tolkas som ett oroande tecken på en önskan att gå in i sig själv och avvisa den andre. Kommer dessa skillnadsmarkeringar att ta form av olika bitar i ett pussel så är det bra. Men blir de en signal på att det finns olika grupperingar som sluter sig hermetiskt kring sig själva så är det ett dåligt initiativ. När det gäller flickorna i dessa ofta religiöst färgade grupper så erbjuds de sällan möjlighet att visa vare sig individuell skillnad eller att bearbeta sin sexuella identitet. Tvärtom. I anpassningen till modellen för hur en kvinna bör uppträda i deras kultur berövas de den västerländska kulturen som ändå hävdar att en kvinna, socialt sett, har samma rättigheter som en man. När dessa flickor kommer upp i tonåren lever de ut bristen på identitet på ett oerhört dramatiskt sätt. För att kunna uppleva en identitet anammar de alla tecken som finns att tillgå för dem i deras situation – vilket i de allra flesta fall är nationella religiösa symboler som fungerar ungefär som proteser för en stympad identitet som på detta sätt aldrig tillåts växa och konstituera sig. Det är psykologiskt förståeligt men inte desto mindre bedrövligt!

Att det finns flickor som går in i denna fälla är en svår anklagelse mot vår civilisation som inte har kunnat finna ett annat svar på deras behov. Som det nu är så kan resultatet bli slöja eller värst av allt, kvinnlig omskärkelse.

Det finns en lag i *code civil*⁴ som säger att man måste respektera varje människas speciella tro, i synnerhet om det rör sig om en främling. Men vad är det som händer när de afrikanska kvinnorna kommer till Frankrike och, genom att de lever i religiösa grupperingar, blir omskurna här? Kan vi tolerera det? I namn av respekten för skillnaden och för deras religion? Jag säger nej, därför att den världsliga staten som menar att var och en får ha sin tro, samtidigt måste försvara och arbeta för att varje individ kan utvecklas, fullkomnas. Vilket innebär att gå emot bruket med kvinnlig omskärkelse.

Man måste vara på sin vakt. I skillnadens namn kan ett barbari utövas. I kravet på respekt för denna skillnad möter man ofta en våldsamhet. Den måste man alltid ta på all-

var och ibland respektera. Men inte utan reflektion.

E W-B: Låt oss återvända till din kanske i mitt tycke något optimistiska tro på övergångsnationen som modell för framtidens mer kosmopolitiska värld. Menar du att om man bara fick människor att tänka mer och välja som upplysta politiska varelser – så skulle allt lösa sig och den ibland mardrömslika värld vi nu lever i förvandlas till en utopi?

J K: Ja. Och här har de intellektuella än idag en stor roll att spela. Jag skulle önska att de kunde sluta upp med att proklamera å ena sidan sin egen död och å andra sidan ensidigt kritisera upplysningstankarna, franska revolutionen och jag vet inte vad. Tiden är mogen för att se det positiva i denna tradition och ställa frågan: var finner man annars en teori och en politik som gör sig möda att respektera den andre, som, trots tillkortakommanden, ser även till kvinnornas och främlingarnas medborgerliga rättigheter? Vi måste se främlingens rätt att integreras som en rätt att delta i den kontraktbundna och kulturella övergångsnation jag skissat på ovan. Personligen hoppas jag på att de nu alltför abstrakta värdena i den franska universalismen kommer att visa sig vara överlägsna den konkreta fördelen med att bära slöja (chador), för att nu bara nämna ett exempel som varit mycket omdebatterat i Frankrike.

Som du vet är chador en slöja som de muslimska kvinnorna bär. Jag kan berätta en liten historia som jag själv tycker är sedelärande. Jag kommer att chockera dig eftersom jag anser att alla ska få ha sin tro, men inte att den ska demonstreras i skolorna, och detta oavsett om det handlar om kors eller om slöjor. Skolan ska vara ett neutralt ställe där man lär ut en övergripande ideologi. Det är vad jag menar med nation. Nå, i alla fall så träffade jag nyligen på en middag en muslimsk kvinna som mycket engagerat argumenterade för rätten att bära slöja överallt. Jag blev nyfiken och frågade efter hennes motiv. Jo, menade hon, det var ett sätt att skilja ut sig och finna en autonomi som hon annars saknade.

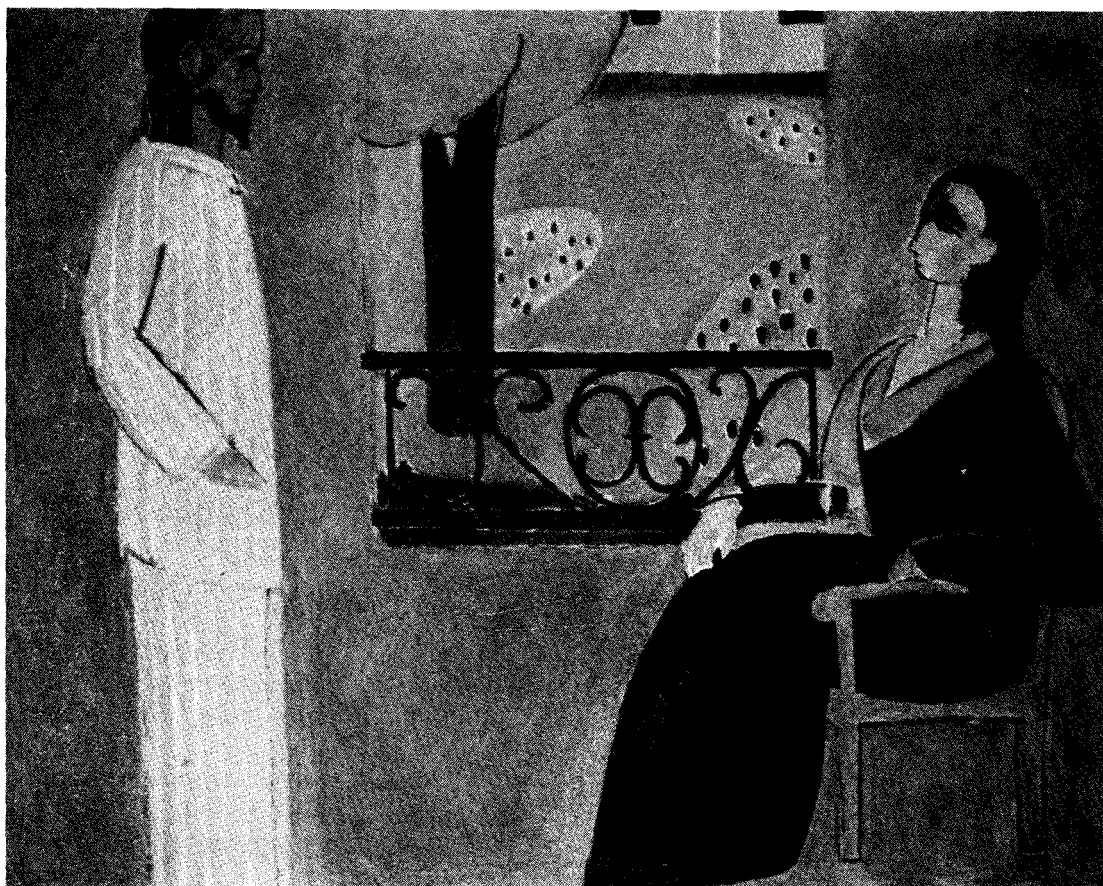
Nu är det ju så att slöjan är ett tecken på

förkastande av kvinnan. Chador betyder mur och betecknar kvinnan som inmurad, förbjuden helt enkelt. Denna intelligenta kvinna var alltså beredd att acceptera ett dylikt artificiellt tecken för att kunna hävda sin särskildhet. Hon hade, framgick det, ingen personlig erfarenhet av att vara annorlunda i sig själv. Hon berättade att när hon såg sig i spegeln tillsammans med sin man så kunde hon inte se någon som helst skillnad mellan honom och henne, vilket kändes otillfredsställande. Men nu ligger det så till att alldeles oavsett könsskillnaden så var han mycket blond och hon mycket mörk. Bara i detta faktum låg en iögonfallande skillnad som hon alltså inte förmådde erkänna. Min tolkning är att detta par levde i en sammansmältning, en arkaisk, mystisk och mycket regressiv avgudning på gränsen till psykos som påminner om mor-barnsymbiosen.

Att erkänna skillnader

E W-B: I Sverige har vi en officiell jämställdhetsideologi som proklamerar att kvinnor och män är jämlika. Samtidigt lever vi med Europas mest segregerade arbetsmarknad. Det finns ett segt motstånd mot att offentligt tala om könsskillnader. Då och då dyker det upp obekväma undersökningar som påstår att flickor mognar intellektuellt före pojkar, och föreslår att flickor därför ska få börja skolan ett år tidigare eller så kartläggs klassrumssituationen och forskarna finner till sin häpnad att pojkar tar huvudparten av diskussionsutrymmet och får en övervägande del av lärarnas uppmärksamhet. Dessa undersökningar följs dåligt upp och man räknar inte gärna med dem i skolplaner. Man talar hellre om klasskillnader än om könsskillnader.

J K: Det var suffragetternas strategi och som jag har skrivit i artikeln »Le temps des femmes»⁵ så tillhör det emancipationens första stadium att kräva yrkesmässig, lönemässig, politisk och juridisk jämställdhet. Jag tror vi har kommit längre i fransk feminism efter 1968. Det handlar inte mer om att hamna i fällan och bli maskuliniserade. Det kvinnliga könet har något mycket viktigt, rikt och okuv-

Henri Matisse, »Samtalet», olja, 1911.

ligt att bidra med. Vi måste hela tiden fråga oss vilken den positiva skillnaden mellan oss och männen är. Själv menar jag nog att vi befinner oss i en mycket intressant kulturell fas då kvinnorna utan att suddas ut skillnaden, tvärtom, med den för ögonen söker efter den annorlundahet som de kan utveckla både för sin egen del och för civilisationens.

Den skandinaviska modellen för jämställdhet tycks till en början vara mycket tillåtande men vilar, som jag ser det, på ett missförstånd om den inte räknar med att det är med skillnader som man gör demokrati, och inte genom att nivellera dessa. Ställer man endast upp en modell och kräver att alla ska anpassa sig till den så är det, menar jag, raka motsatsen till demokrati och respekt för den andre.

Vi måste leva med och erkänna alla slags skillnader – mellan män och kvinnor, mellan generationerna, mellan religionerna, etc. Det är ett globalt komplex som i nuläget ännu är en utopi, tyvärr.

Och även om de västerländska demokratierna är på väg ditåt så konfronteras de nu med en nationell väckelse, från framförallt öststaterna eftersom dessa nationer har förödmjukats så av kommunismen att de vaknar upp, på en och samma gång i en generös och rörande form som man vill understödja men som samtidigt får en att känna misstänksamhet inför den ofta alltför utopiska nationella hållningen som inbegriper starkt rasistiska inslag. I öststaterna finns en intolerans i förhållande till andra etniska grupper än den

nationellt dominerande, t ex så frodas där för närvarande en ohejdad antisemitism.

Och vad ska man säga om tredje världen, och den starka muslimska väckelsen? Den önskar inte alls odla tanken på den andre. Den ställer sig inte ens frågan om den andre, den helar inte sina sår efter kolonialismen genom att utveckla ett världsligt tänkande, tvärtom, den anser sig vara det enda sanna och efterföljansvärda exemplet. I Europa finns trots allt en hoppfull anda uttryckt i politiska och filosofiska strömningar. Men i öststaterna och i tredje världen stänger man sig inne på ett mycket problematiskt sätt.

»Främlingskan»

E W-B: Låt oss angripa problemet från ett annat håll. Du skriver »främlingen bebor oss» och menar att denna aspekt bildar från-sidan av vår identitet. Det går inte att säga vi utan att förutsätta ett dom. I primitiva samhällen pekades det främmande ut som fiende och vår västerländska civilisation har tydligast med judeförintelsen använt sig av samma strategi. Genom att visa hur främlingskapet finns inbyggt såväl i västerlandets historia som i det mänskliga psykets konstruktion vill du med *Främlingar för oss själva* få oss att förstå hur nödvändigt det är att övervinna rasism och främlingshat.

Läsaren blir mycket övertygad om att det efter Freud är svårt att inte se det kusligt främmande som en bortträngd del av oss själva. Psykoanalysens etik, menar du, ger upphov till en ny politik som grundar sig på medvetenheten om det omedvetnas makt. Om jag redan är en främling inför mig själv, vilka är då främlingarna?

Med det sättet att se blir främlingen ett symptom som psykologiskt betecknar vår svårighet att leva med de andra, och politiskt understryker nationens gränser, skriver du. Men om »främlingen» är ett symptom, vad är då »främlingskan», kvinnan? Jag har frågat mig om du började skriva på din roman *Samurajerna*⁶ under arbetet med *Främlingar för oss själva* – och att det är förklaringen till att könsproblematiken i stort sett utgick ur den boken för att utvecklas i romanen. För *Samurajerna* är ju en berättelse om främling-

skapet på olika plan – inte minst utvecklar den din övertygelse att exilen i bokstavlig och överförd bemärkelse utgör dynamiken i nyskapande intellektuellt arbete, vilket du själv måste sägas vara ett framstående exempel på!

J K: Ja, det finns faktiskt en parallell logik mellan den teoretiska reflektionen över främlingarnas öde i historien i *Främlingar för oss själva* och min egen subjektiva erfarenhet av att vara kvinna. Jag började med flit boken med könsskillnaden (Danaidernas historia) för att det är en variant av främlingskap i våra dagar som kvinnorna har givit uttryck för i alla feministiska rörelser (som nu är på väg att avta men som istället poppar upp i den stora frågan om den kvinnliga identiteten som debatteras på alla nivåer).

Man kan fråga sig vad det ytterst betyder att vara främling? Är det att sakna landets identitetshandlingar eller är det att känna sig annorlunda, ensam? Den ursprungliga och mest radikala skillnaden är den mellan könen. Jag menar att det finns ett främlingskap mellan könen, som är mer än ett främlingskap, det är ett våldsamt krig. Därför börjar *Främlingar för oss själva* med berättelsen om Danaiderna som vittnar om det första främlingskapet i åtminstone den västerländska historien. Sen gör jag ingen teoretisk reflexion av denna inledande frågeställning, utan glider alltmer mot det nationella problemet i politisk och filosofisk bemärkelse. Det beror antagligen på att idén till *Samurajerna* föddes under arbetet med *Främlingar för oss själva*. Kanske kände jag behov av att beskriva främlingen som kvinna mer subjektivt, och ta stöd i min personliga erfarenhet av att vara både kvinna och främling, invandrare från Bulgarien. Kanske kan kvinnans särskildhet inte uttryckas på ett generellt plan.

Min övertygelse är att främlingskapet som aktuellt politiskt problem i dag inte kan lösas på annat sätt än att vi alla personligen går in i det. Vi kan inte överlåta det till juristerna och politikerna, om vi vill ha till stånd en annorlunda värld. Det personliga engagemanget kan för vissa gå genom en psykoanalys där man ställer frågan om den andre. Varför uppväcker den andre i mig en lika stark

motvilja som fascination? Vad är det för personlig vålnad jag omöjligt kan härbärgera inom mig och därför projicerar utåt (och som gör den andre, främlingen, till syndabock)? Allt detta kan lösas upp i en psykoanalys men alla går inte via divanen och därför har jag skrivit denna bok. Jag önskar att alla ska kunna börja tänka analytiskt kring den mentaliteternas historia som vår civilisation är; den judiska mentaliteten, den grekiska, den kristna. I vissa ögonblick i denna historia har man också varit nära ett sådant tänkande, under renässansen, på 1700-talet, med den freudianska upptäckten av det omedvetnas makt... Vår kultur har dock erbjudit olika lösningar – ibland återvändsgränder, men i dag kan vi tänka om och finna en modern lösning...

Mötet som utopi

E W-B: Du talar i din bok om mötet som en utopi – då främlingen, som gäst, kan möta den andre, värden, på jämlik fot. Mötet är ögonblicket då skillnaderna utplånas, eller kanske snarare börjar tala till varandra, utan fientlighet och ömsesidig bortstötning. Som omslag har du valt en reproduktion av en tavla av Matisse från 1911, kallad »Samtalet» (La conversation). Jag har sett tavlan i verkligheten, den hänger på Eremitaget i Leningrad och den är jättestor och mycket uttrycksfull. Min fråga till dig är varför du har valt den? Är mötet mellan man och kvinna en bild för den skillnad som inte kan utplånas mellan människor (oavsett kön), men som i kärleksrelationen kan levas ut? Är det vad Matisse's motiv uttrycker för dig?

J K: Javisst. Vi kan bara mötas i ögonblick eftersom vi är så i grunden olika. I vår kultur har vi de kända fraserna »Du ska älska din nästa så som dig själv» liksom »I begynnelsen var Ordet...» Det vill säga ordet är kärleken! Vi har en tendens att tro att alla människor är bröder, födda fria och jämlika – det är en fordran, ett ideal. Men i grunden, och Freud visar oss det genom att böja sig över en del av det omedvetna och över barnets utveckling, så sker mötet med den andre i hat och bortstötning när barnet konstaterar att det finns skillnader – mellan det självt och andra, och

framförallt mellan det självt och modern. Det skriker, vredgas, gråter. Erkännandet av anorlundaheten går via hat, förkastande och våld.

Man kan fråga sig om det överhuvudtaget är möjligt att möta någon. Villkoret är igenkännandet av smärtan och hatet, jag vill nästan säga det ömsesidiga eländet! Och därefter en vilja att trots detta skapa band mellan människor, vilket är civilisationens nollpunkt, detta passionerade ögonblick av löfte om utbyte...

E W-B: Som finns i tavlan.

J K: Ja, men just för att detta möte sker i ett totalt bejakande av skillnaden. Mannen och kvinnan där skiljs åt av en hel värld, ett trädgårdsparadis som tittar fram bakom dem. De är verkligen främlingar för varandra.

E W-B: Mannen och hans andra?

J K: Ja, kanske det – här finns både det omätliga avståndet och försöket att vara tillsammans. Jag brukar säga att det mest stabila partet är dagen och natten eftersom de inget har med varandra att göra, de träffas inte ens men de hör ihop ändå. Jag tänker mig att det är morgon i tavlan. Hon är nattens drottning och han har just vaknat, det är därför han är i pyjamas. De befinner sig ansikte mot ansikte, men bägge har sin autonomi, vilket för mig är något positivt.

E W-B: Blått är som färg speciellt laddad för dig. I en analys av Giottos madonnor⁷ påpekar du konstnärens rikliga användande av just blått och kopplar det till en arkaisk rymd där subjektet ännu inte blivit till utan dväls i symbiosen med moderskroppen. I det blåa suddas identitetens skarpa gränser ut, tycks du mena. Det förklarar laddningen i denna intensivt blåa tavla som balanserar på beslutet om autonomi för såväl man som kvinna – samtidigt som en stark längtan efter symbios överförs genom själva färgbehandlingen!

J K: Ja, och jag älskar denna blåa färg, som för många ger intryck av kylighet och distans. För mig däremot representerar den ett ögonblick av utopi, ett löfte om ett paradisiskt möte, kanske med det första mötet, det mellan mor och spädbarn, i minne.

Den värld utan främlingar som jag drömer om i slutet av min bok är inte en värld utan skillnader, det är viktigt att understryka. Tvärtom. Men villkoret för att en sådan värld ska bli till är att vi lär oss handskas med den fientlighet som uppkommer som en försvarsreaktion på upptäckten av skillnaden mellan människor, och erkänner den i oss själva. Matisse demonstrerar i sin tavla insikten att vi är främlingar och uttrycker på samma gång den nåd som ligger i att vi trots allt försöker leva tillsammans.

Paris april 1991

NOTER

- 1 *Étrangers à nous-mêmes*, Fayard, 1988. Engelsk översättning *Strangers to ourselves*, Columbia University Press, 1989. Kommer i svensk översättning på Natur och Kultur.
- 2 Jag hänvisar till »Stabat mater» i *Stabat Mater – Julia Kristeva i urval* av Ebba Witt-Brattström, Stockholm 1990.
- 3 Se exempelvis Joan B Landes, *Women and the public sphere in the age of the french revolution*, New York 1988.
- 4 *Code civil* som reglerar allmänna medborgerliga förhållanden är den omfångstrikaste delen av de sex som utgör den franska lagboken, *code civil des français*, genomdriven 1804 av Napoleon.
- 5 »Le temps des femmes», översatt som »Women's time» i *The Kristeva reader*, ed Toril Moi, Oxford 1986.
- 6 *Les Samourais*, Fayard, 1990.
- 7 »La joie de Giotto», översatt som »Giotto's joy» i Julia Kristeva, *Desire in language. A semiotic approach to literature and art*, Oxford 1984.

SUMMARY

In April, 1991 Ebba Witt-Brattström interviewed Julia Kristeva in Paris to discuss Kristeva's recently published book, *Étrangers à nous-mêmes*. *Étrangers à nous-mêmes* is about the foreigner as a symptom; on a psychological level by signifying our difficulty in living together, politically by demonstrating the limits of the nation. Kristeva argues for a cosmopolitical idea of the nation, inspired by the French Enlightenment, but rethought in psychoanalytical terms of today. In this context, the question of (sex) differences is also discussed.

Ebba Witt-Brattström
Trädgårdsgatan 5
111 31 Stockholm